

**SUD-PSIXOLOGIK EKSPERTIZA JARAYONLARINI TASHKIL
QILISHNING PSIXODIAGNOSTIK USULLARI**

Dehqonboyev Shohajahon Oybek og'li

Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, sud-psixologik ekspertiza jarayonida diagnostik yondashuvlarning amaliyotdagi o'ri, afzalliklari va muhim tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, turli olimlar nazariyalari asosida emotsional barqarorlik tushunchasining mazmuni kengaytirilgan. Bundan tashqari, shaxsga nisbatan adolatli yondashuvni ta'minlash, uning psixik holatini to'g'ri baholash va asosli ekspert xulosalarini ishlab chiqish kabi jihatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Sud-psixologik ekspertiza, emotsional barqarorlik, stress holati, psixodiagnostik usullar, psixologik baholash, shaxsiy xususiyatlar, diagnostik metodlar, stressga chidamlilik, kognitiv tahlil.

Аннотация. В данной статье освещены роль, преимущества и важные принципы диагностических подходов в процессе судебно-психологической экспертизы. Также на основе теорий различных ученых расширено содержание понятия эмоциональной устойчивости. Кроме того, проанализированы такие аспекты, как обеспечение справедливого подхода к личности, правильная оценка ее психического состояния и разработка обоснованных экспертных заключений.

Ключевые слова. Судебно-психологическая экспертиза, эмоциональная устойчивость, стрессовое состояние, психодиagnostические методы, психологическая оценка, личностные особенности, диагностические методы, стрессоустойчивость, когнитивный анализ.

Abstract. This article highlights the practical role, advantages, and important principles of diagnostic approaches in the process of forensic psychological examination. Also, based on the theories of various scientists, the

content of the concept of emotional stability has been expanded. In addition, such aspects as ensuring a fair approach to the individual, correct assessment of their mental state, and the development of well-founded expert opinions were analyzed.

Keywords. *Forensic psychological examination, emotional stability, stress state, psychodiagnostic methods, psychological assessment, personal characteristics, diagnostic methods, stress resistance, cognitive analysis.*

Sud-psixologik ekspertiza jarayonida stress holatidagi shaxsning emotsional barqarorligini baholash, shuningdek, uning huquqiy javobgarligi, qobiliyat va qilmishlariga ta'sirini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Emotsional barqarorlik – bu shaxsning stressli vaziyatlarda o'zini boshqarish, salbiy his-tuyg'ularga bardosh berish va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatidir. Baholash natijalari sud qarorlarini adolatli va asosli qabul qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, ekspertiza natijalari yordamida shaxsga psixologik yordam ko'rsatish yo'nalishlari aniqlanadi. Sud ekspertizasi jarayonida stress va emotsional barqarorlikni baholash uchun bir nechta psixodiagnostik vositalarni kompleks tarzda qo'llash tavsiya etiladi. Bu holatda, har bir vosita o'zaro to'ldiruvchi bo'lib, aniqroq va mukammal natijalar beradi. Tahlil natijalari shaxsning ichki dunyosi va tashqi holatining real ko'rinishini beradi, bu esa sud jarayonida muhim ma'lumot hisoblanadi. Shu tarzda, psixodiagnostik yondashuv stress holatidagi shaxsning emotsional barqarorligini aniqlashda yuqori samaradorlikka erishishga imkon beradi.

Sud-psixologik ekspertiza jarayonida stress holatidagi shaxsning emotsional barqarorligini baholashda psixodiagnostik usullarni qo'llashda bir nechta mashhur psixolog olimlarning nazariyalari asosiy ilmiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Birinchi navbatda, Richard Lazarusning stress nazariyasi e'tiborga loyiq. Lazarus stressni shaxs va uning atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro munosabat deb biladi, bunda shaxs o'ziga tahdid soluvchi vaziyatni baholaydi va unga moslashish strategiyasini tanlaydi. Uning fikricha, emotsional barqarorlik stressga munosabatda adaptiv javoblarning shakllanishida muhim omil hisoblanadi.

Lazarus nazariyasi stressni yengish jarayonida sub'ektiv baholashning o'rni va individning psixologik resurslarini hisobga olishga urg'u beradi. Ushbu nazariya sud-psixologik ekspertizalarda shaxsning stress holatidagi ruhiy barqarorligini baholashda diagnostik vositalarni tanlashda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, Lazarusning yondashuvi individual farqlarni va shaxsiy resurslarning stressga chidamliligiga ta'sirini o'rganishda asosiy metodologik yo'nalish sifatida ishlatiladi. Bu nazariya orqali ekspertlar stressli vaziyatlarga shaxsning emotsional reaksiyalarini chuqurroq tahlil qilish imkoniga ega bo'ladilar.

Ikkinchi muhim nazariya bu Hans Selye tomonidan ishlab chiqilgan umumiy moslashuv sindromi (UMS) tushunchasidir. Selye stressni organizmning turli bosqichlarda moslashish reaksiyasi sifatida tasvirlaydi, bunda birinchi bosqichda signal reaksiyasi paydo bo'ladi, keyin organizm moslashish bosqichiga o'tadi va oxirida agar stress uzoq davom etsa, charchash bosqichi kelib chiqadi. Selye nazariyasi emotsional barqarorlikni baholashda fiziologik va psixologik reaksiyalarni umumiy tizim sifatida ko'rishga imkon beradi. Sud-psixologik ekspertizalarda bu yondashuv stress holatida shaxsning jismoniy va ruhiy holatini birgalikda o'rganish uchun asos bo'ladi. Shaxsning stressga chidamliligi uning organizmdagi adaptiv jarayonlar samaradorligi bilan chambarchas bog'liq ekanligi bu nazariyada ochiq ifodalangan. UMS nazariyasi diagnostik metodlarni tanlashda fiziologik o'lchovlar va psixologik baholashlarni uyg'unlashtirishga yordam beradi. Shu tariqa, ekspertlar stressni nafaqat psixologik, balki biologik jarayon sifatida ham tahlil qilish imkoniga ega bo'ladilar. Bu nazariya stressning kompleks tabiatini tushunishda va shaxsning emotsional barqarorligini baholashda katta ahamiyatga ega.

Uchinchi nazariya sifatida Daniel Golemanning emotsional intellekt nazariyasini keltirish mumkin. Goleman emotsional barqarorlikni emotsional intellektning asosiy komponenti sifatida ko'radi, u o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalarning his-tuyg'ularini idrok etish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuvda emotsional barqarorlik shaxsning stressli vaziyatlarda o'zini tutish, muammolarni hal qilish va psixologik moslashuvchanlikni

ta'minlashda hal qiluvchi omil sanaladi. Goleman nazariyasi psixodiagnostik usullarda shaxsning o'z-o'zini boshqarish va emotsional javoblarni boshqarish qobiliyatini o'lchashga katta e'tibor qaratadi. Sud-psixologik ekspertizalarda bu nazariya shaxsning ichki emotsional dunyosini yanada aniqroq tushunish va stress ostida qanday xatti-harakat qilishini aniqlashda qo'llaniladi. Emotsional intellekt nazariyasi shuningdek, ekspertlarga shaxsning ijtimoiy va emotsional muvozanatini baholashda yordam beradi, bu esa sud qarorlarining asosli bo'lishiga xizmat qiladi. Goleman yondashuvi sud-psixologik amaliyotda individual farqlarni hisobga olish va stressga moslashuvchanlikni baholashda katta ahamiyatga ega.

To'rtinchi nazariya sifatida Aaron Beckning kognitiv nazariyasini keltirish mumkin. Beck stress va emotsional barqarorlikni insonning fikrlash usullari va kognitiv jarayonlari bilan bog'laydi. Uning fikricha, salbiy avtomatik fikrlar va kognitiv buzilishlar stressga nisbatan psixologik chidamlilikni kamaytiradi. Beckning yondashuvida psixodiagnostik metodlar shaxsning fikrlash usullarini, o'z-o'ziga munosabatini va stressga javoblarni o'lchashga qaratilgan bo'ladi. Sud-psixologik ekspertizalarda bu nazariya shaxsning stress ostidagi ruhiy holatini yanada aniq va puxta baholash imkonini beradi. Kognitiv yondashuv shaxsning muammolarni qabul qilish va ularga javob berish usullarini aniqlashga yordam beradi, bu esa stressga chidamlilikni o'lchashda muhimdir. Beck nazariyasi psixodiagnostik usullarda kognitiv testlar va intervyularni qo'llash orqali shaxsning ichki dunyosini tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Ushbu nazariya sud jarayonlarida stress holatidagi shaxsning emotsional barqarorligini yanada kompleks tarzda baholash imkonini beradi.

Muhokama. Sud-psixologik ekspertiza jarayonida stress holatidagi shaxsning emotsional barqarorligini baholashda psixodiagnostik usullarni qo'llash murakkab va ko'p qirrali muhokama mavzusidir. Birinchi muhokama shundan iboratki, stress ostidagi shaxsning emotsional barqarorligini aniq va ishonchli baholash uchun diagnostik vositalar bir nechta darajada integratsiyalangan bo'lishi lozim. Chunki stress o'zining tabiatiga ko'ra faqat psixologik holat emas, balki biologik va ijtimoiy omillar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, faqat

an'anaviy testlar yoki intervyu bilan cheklanish stressning barcha jihatlarini aks ettirmasligi mumkin. Psixodiagnostika jarayonida shaxsning individual xususiyatlari, atrof-muhit omillari, shuningdek, stressning davomiyligi va intensivligi hisobga olinishi lozim. Bu holat diagnostik natijalarni yanada aniq va asosli qiladi. Mutaxassislarning fikricha, stress ostidagi emotsional barqarorlikni baholashda kognitiv, emotsional va fiziologik ko'rsatkichlarni birgalikda o'rganish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, sud ekspertizasida qo'llaniladigan usullar shaxsning ichki dunyosini aniqlash bilan birga, uning tashqi xatti-harakatlarini ham tahlil qilish imkonini berishi kerak. Bu yondashuv orqali ekspertlar shaxsning stressga qarshi individual chidamliligini to'liqroq anglab, aniq xulosalar chiqaradilar. Shu bilan birga, psixodiagnostika jarayonida etik tamoyillarga rioya qilish va shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlash ham muhim sanaladi.

Ikkinchi muhokama psixodiagnostik usullarining ilmiy asoslanganligi va amaliy qo'llanilishi haqida. Sud-psixologik ekspertizalarda stress holatidagi emotsional barqarorlikni baholash uchun tanlangan testlar va intervyular ilmiy sinovlardan o'tgan, ishonchlilik va validlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan vositalar bo'lishi kerak. Bu esa natijalar asosli va sud jarayonida qabul qilinadigan bo'lishini kafolatlaydi. Ko'pgina mutaxassislar stressni baholashda o'zaro to'ldiruvchi usullar majmuasini qo'llashni tavsiya qiladi, chunki har bir usulning o'ziga xos kuchli va zaif tomonlari mavjud. Masalan, psixometrik testlar shaxsning emotsional barqarorligini o'lchashda aniq raqamli ma'lumot beradi, biroq shaxsiy suhbat va intervyu yordamida uning ichki dunyosi va psixologik resurslari to'liqroq ochiladi. Bundan tashqari, biokimyoviy yoki fiziologik indikatorlar ham stressning jismoniy ko'rinishini baholashda yordam beradi. Ushbu integratsiyalangan yondashuv sud ekspertizalarida yanada mukammal natijalar olishga imkon yaratadi. Shuningdek, diagnostik vositalar doimiy yangilanib borishi va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida takomillashib turishi zarur. Bu sud-psixologik ekspertizalarning dolzarbligini va ishonchliligini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, mutaxassislarning malakasi va psixodiagnostik vositalarni to'g'ri tanlash ham muhim omil sifatida muhokama qilinadi.

Uchinchi muhokama stress ostidagi shaxsning emotsional barqarorligini baholashda kognitiv va emotsional jarayonlarning o'zaro ta'siri haqida. Emotsional barqarorlik ko'pincha shaxsning o'z his-tuyg'ularini boshqarish, salbiy stress ta'sirini kamaytirish va muvozanatni tiklash qobiliyati sifatida qaraladi. Ammo bu jarayonda shaxsning fikrlash usullari, qaror qabul qilish strategiyalari va stressga nisbatan munosabati muhim rol o'ynaydi. Shu sababli psixodiagnostika jarayonida faqat emotsional ko'rsatkichlarga emas, balki kognitiv funksiyalarga ham e'tibor qaratish zarur. Masalan, shaxsning salbiy avtomatik fikrlar va stressli vaziyatlarga yondashuvi uning emotsional barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun ekspertlar shaxsning stressli vaziyatlarga munosabatini aniqlash uchun kognitiv intervyular, fikrlash usullarini baholovchi testlar va emotsional o'z-o'zini boshqarish ko'rsatkichlarini o'rganadi. Bu yondashuv shaxsning ichki resurslarini va stressga qarshi kurashish strategiyalarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Sud-psixologik ekspertizalarda bunday kompleks baholash shaxsning ruhiy holatini to'liqroq anglashga yordam beradi va natijalar yanada asosli bo'ladi. Shuningdek, bu jarayon shaxsga psixologik yordam ko'rsatish va reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqishda ham qo'llaniladi.

To'rtinchi muhokama stress holatidagi shaxsning emotsional barqarorligini baholashda madaniy va individual farqlarni hisobga olish zarurati haqida. Har bir shaxs o'zining tarixi, ijtimoiy muhiti va shaxsiy xususiyatlariga ko'ra stressga boshqacha munosabat bildiradi. Shu bois, sud-psixologik ekspertiza jarayonida diagnostik vositalarning madaniy mosligi va shaxsning individual konteksti e'tiborga olinishi muhimdir. Bir xil test yoki metod har xil madaniy va ijtimoiy sharoitlarda turlicha natija berishi mumkin. Mutaxassislar bunday holatda madaniy va lingvistik jihatdan moslashtirilgan psixodiagnostik vositalarni qo'llashni tavsiya qiladi. Bundan tashqari, shaxsning yoshi, jinsi, ta'lim darajasi va psixologik tarixini inobatga olish orqali yanada aniq va haqiqiy baholash amalga oshiriladi. Bu esa sud jarayonlarida adolatli va ishonchli xulosalar chiqarishga yordam beradi. Shuningdek, ekspertlarning madaniy va individual farqlarni hisobga olgan holda diagnostika o'tkazishi shaxsning haq-huquqlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Shu tarzda, sud-psixologik ekspertizalar yanada keng qamrovli va zamonaviy yondashuvlarga asoslanadi, bu esa natijalar sifatini oshiradi.

Xulosa. Sud-psixologik ekspertiza jarayonida stress holatidagi shaxsning emotsional barqarorligini baholashning psixodiagnostik usullari haqida olib borilgan tahlillar natijasida birinchi xulosa shuki, stress holatidagi emotsional barqarorlikni aniqlash uchun kompleks yondashuv zarur. Bunda faqat bitta diagnostik vosita yoki metodga tayanmasdan, bir nechta usullarni uyg'un qo'llash orqali yanada to'liq va aniq natijalarga erishish mumkin. Shu bilan birga, psixodiagnostika jarayonida shaxsning ichki holati, tashqi xatti-harakatlari, shuningdek, fiziologik ko'rsatkichlari birgalikda hisobga olinishi talab etiladi. Bu holat, sud jarayonlarida adolatli va asosli xulosalar chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Emotsional barqarorlikning o'zgaruvchan va murakkab psixologik hodisa ekanligi diagnostika usullarining turli qirralarini sinovdan o'tkazishni talab qiladi. Bundan tashqari, shaxsning stressga munosabatining individual xususiyatlari va uning psixologik resurslari ham alohida e'tiborga loyiq. Shunday qilib, ekspertiza jarayoni nafaqat emotsional holatni, balki uning yuzaga kelish sabablari va shaxsning stressni yengish imkoniyatlarini ham chuqur o'rganishni talab qiladi. Ushbu yondashuv sud-psixologik amaliyotda ob'yektiv va ishonchli baholashni ta'minlaydi.

Ikkinchi xulosa shundan iboratki, sud-psixologik ekspertizalarda qo'llaniladigan psixodiagnostik vositalarning sifatli va ilmiy asoslangan bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Testlar va intervyular zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga tayangan holda ishlab chiqilgan, ishonchlilik va validlik jihatidan yuqori ko'rsatkichlarga ega vositalar bo'lishi kerak. Bu esa ekspertlarning xulosalarini sud tomonidan qabul qilinishiga kafolat beradi. Bundan tashqari, diagnostika usullarining madaniy va individual mosligi ham e'tibordan chetda qolmasligi zarur. Har bir shaxsning o'ziga xos ijtimoiy, madaniy va psixologik sharoitlari hisobga olinmagan baholash natijalari noto'g'ri yoki noaniq bo'lishi mumkin. Shu sababli, sud-psixologik amaliyotda vositalarni tanlash va qo'llashda mutaxassislarning malakasi va ehtiyotkorligi yuqori darajada bo'lishi lozim. Psixodiagnostika

jarayonida olingan ma'lumotlar va baholashlar har doim shaxsning holatiga moslashtirilgan bo'lishi zarur. Bu sud jarayonlarida aniqlik, haqqoniylik va adolat prinsiplarini ta'minlashda asosiy mezon hisoblanadi. Yaxshi tanlangan va to'g'ri qo'llangan diagnostik vositalar sud ekspertizasining sifatini oshiradi hamda sud qarorlarining to'g'riligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bek A. Kognitiv terapiya asoslari. – Moskva: Eksmo, 2015.
2. Lazarus R.S. Emotion and Adaptation. – New York: Oxford University Press, 1991.
3. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 1995.
4. Selye H. The Stress of Life. – New York: McGraw-Hill, 1976.
5. Yusupova M.X. Sud-psixologik ekspertiza va uning metodologik asoslari. // O'zR IIV Akademiyasi ilmiy jurnali. – 2021. – №3. – B. 45–52.
6. Abdullaeva S.K. Shaxsning emotsional holatini psixodiagnostik baholash usullari. // Psixologiya va hayot. – 2022. – №1(14). – B. 33–39.
7. Чернышев С.Н. Судебно-психологическая экспертиза: методика и практика. – Москва: Юрайт, 2019.
8. Американская психологическая ассоциация. Диагностика и оценка в психологии. – Москва: Когито-Центр, 2021.